

leri hakkında nükteli, alaylı, bayağı, namusa ve kutsala saldıran hiciv şeklinde çeşitli tasnifler yapılmıştır.

Abbâsîler devrinde Arap milliyetçiliğine karşı bir tepki olarak doğan, Arap asıllı olmayan aydınların oluşturduğu "şuûbiyye" akımına mensup şairler hicivden çok faydalanmışlar ve yergi oklarını Araplar'a ve Arap asıllı şairlere yöneltmişlerdir. Bu dönemde Di'bil b. Ali el-Huzâî, ağır yergileri ve vefasızlığı ile tanınan güçlü bir hiciv şairidir. Di'bil, başta Hârûnürreşîd olmak üzere iyiliğini görüp övdüğü herkesi daha sonra ağır biçimde hicvetmişti. Onun Ebû Temmâm ve Ebû Sa'd el-Mahzûmî ile de hicivleşmeleri vardır.

Müslüman İspanya'da da Arap hiciv geleneği sürmüştür. Endülüslü ünlü vezir ve şair İbn Zeydûn'un İbn Abdûs'e hitaben kaleme aldığı *er-Risâletü'l-hezliyye* ince alay unsurları ile dolu bir hiciv mektubudur. Arap edebiyatında hiciv şiire mahsus bir tür olup hiciv deyince şiir akla gelmektedir. Ancak III. (IX.) yüzyıldan itibaren mensur hiciv örneklerine de rastlanmaktadır. Makâmât tarzı eserlerde, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *Meşâlibü'l-vezîreyn*'inde ve Endülüslü yazar ve şair İbn Şüheyd'den mensur hiciv örnekleri görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, "hcv" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hcv" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 1228; Buhârî, "Şalât", 68; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 157; Nesâî, "Menâsik", 121; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, IV, 83; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 253; Seâlibî, *Ahşenü mâ semî'tü*, Beyrut 1409/1989, s. 130-132; İbnü'l-Cevzî, *Maķâmât* (nşr. Muhammed Nagş), Kahire 1980, s. 173-212, 223, 400; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, III, 266-295; Ahmed Rifat, *Tasvir-i Ahlâk*, İstanbul 1305, s. 338-340; Ahmed el-Iskenderî - Mustafa İnânî, *el-Vasîf fi'l-edebî'l-'Arabî ve't-târîh*, Kahire 1335/1916, s. 48, 158-161; Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebîyyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1919, I, 241-242, 256-257, 641-642, 648, 652-658, 863-864; Brockelmann, *GAL*, I, 52-58; *Suppl.*, I, 87; Ronart, *CEAC*, s. 463; Mârûn Abbûd, *Edebü'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 88; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I, 196-197; İliyyâ Hâvî, *Fennü'l-hicâ' ve'teavvuruhu fi's-si'ri'l-'Arabî*, Beyrut 1960, tür.yer.; a.mlf., *Fennü'l-hicâ' ve'teavvuruhu 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1970, tür.yer.; Sezgin, *GAS*, II, 60-63, 79, 308, 320, 358, 359, 362-365, 423; M. Muhammed Hüseyin, *el-Hicâ' ve'l-heccâ'ün fi'l-Câhiliyye*, Beyrut 1968, tür.yer.; a.mlf., *el-Hicâ' ve'l-heccâ'ün fi şadri'l-İslâm*, Beyrut 1389/1969, tür.yer.; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 593 vd.; Hâfil İbrâhîm Ebû Ziyâb, *en-Nâbigatü'l-Ca'dî*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 204-230; Kahtân Reşîd et-Temîmî, *İtticâhâtü'l-hicâ' fi'l-karnî's-sâlisî'l-hicrî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Mesîre), tür.yer.; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 89; Hüseyin Atvân, *Şu'arâ'u'd-devleteyn*, Beyrut 1981, s. 323-353; Abdülhalîm Hifnî,

Şi'rû's-Şa'âlik, Kahire 1987, s. 325-328; G. J. van Gelder, *The Bad and the Ugly: Attitudes Toward Inveective Poetry (Hijo) in Classical Arabic Literature*, Leiden 1988, tür.yer.; Halil Merdem Bek, "Cerîr", *MMADm.*, XXX (1955), s. 181-190; Bichr Farès, "Hiciv", *IA*, V/1, s. 473-475; Ch. Pellat, "Hicjâ", *EP* (İng.), III, 352-355; Rekin Ertem, "Hiciv", *TDEA*, IV, 223-224; Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *DİA*, XII, 374; "Hiciv", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, IV, 1284-1285.

İSMAİL DURMUŞ

Fars Edebiyatı. Fars edebiyatında hiciv, Abbâsî döneminden başlayarak şekil ve muhteva bakımından Arap edebiyatının etkisiyle gelişmiştir. Fars edebiyatının bilinen ilk hicviyesi, Firdevsî'nin Gazneli Sultan Mahmud hakkında yazdığı rivayet edilen hicviyedir. X-XII. yüzyıllardan itibaren İranlı şairler eserlerinde hiciv türüne de yer vermişler, bu nitelikte uzun kasideler, kıtalar ve mesneviler yazmışlardır. Ancak bu türde ilk defa bir akım başlatan şair, Mâverâünnehir bölgesinde yaşayan Süzenî-i Semerkandî'dir (ö. 568/1173). Öğrencilerinden *Kaşîde-i Laķlak* müellifi Ali Şatranc-ı Semerkandî, Cenetî-yi Nahşebî ve Lâmiî-yi Buhârî onun aynı bölgedeki takipçileri arasında yer alırlar. *Humhâne* adlı eserinde Süzenî'yi ağır bir şekilde hicveden Hakîm Celâl (Celâlî) ve Sultan Sencer döneminin şairlerinden Kûşekî-i Kâyinî dönemin hiciv yazarı diğer şairlerindendir. Gazneliler devri şairlerinden Rûhî-i Velvâlicî ve Muhtârî-i Gaznevî'nin de hicivleri vardır. Bu dönemde şairlerin bir kısmı övdükleri kişilerden bekledikleri ödül alamadıkları veya az iltifat gördükleri zaman, bu imkânlardan faydalanan şairleri gözden düşürmek için çok ağır hicivler yazmışlardır. Nâsır-ı Hüseyin, Senâî, Evhadüddin Enverî, Ebû'l-Alâ-i Gencevî, Zahirî Fâryâbî ve Cemâleddîn-i İsfahânî XI ve XII. yüzyıllarda hiciv yazarı İranlı şairler arasında zikredilebilir. Ömer Hayyâm'ın da riyakâr zâhidleri yeren rubâî tarzında hicivleri vardır.

XII ve XIII. yüzyıllarda Moğol istilâsı devrinde hiciv ve hezl hem nazımda hem nesirde daha ilgi çekici bir hale gelmiş, bu dönemlerde yetişen şair ve ediplerden Sa'dî-i Şîrâzî *Gülistân*'ında, Evhadüddîn-i Merâgî *Câm-ı Cem*'inde, Hâfız-ı Şîrâzî gazellerinde, Seyf-i Fergânî kaside ve kıtalarında, Hâcû-yi Kırmânî bazı kıtalarında bu tür şiir örnekleri vermişlerdir. Dönemin özellikle hiciv ve hezl konusunda şiir yazarı diğer bir şairi Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî *Ahlâku'l-eşrâf*, *Risâle-i Dilgüşâ*, *Ta'rîfât* ve *Mûş u Gürbe* adlı eserlerinde içtimâî hayatta siyasî çevrelerde

görülen aksaklık ve çarpıklıkları hiciv ve hezl tarzında yermiştir. Bunların yanında, Ubeyd-i Zâkânî'nin ve Hâfız'ın etkisinde kalan Bû İshâk-ı Et'ime ve *Dîvân-ı Elbi-se* yazarı Nizâmeddin Kârî-yi Yezdî'yi de zikretmek gerekir.

Safevîler dönemi şairleri arasında hiciv türünde en çok şiir yazarı Vahşî-i Bâfkî'dir. Vahidî-i Kumî, Hayretî-i Tûnî, Nâdim-i Lâhicânî, Şifâî-yi İsfahânî ve Şeydâ-yi Fethpûrî'nin de bu tür bazı şiirleri vardır. Şifâî hicivde güçlü bir şair olmasına rağmen doktoru olduğu Şah Abbas hoşlanmadığı için bu tür şiir yazmayı terketmiştir. Kaçarlar dönemi şairlerinden Şihâb-ı Türşîzî, Kâânî-i Şîrâzî ve Yağmâ-yi Cendeki de hiciv alanındaki şiirleriyle tanınmışlardır.

Meşrutiyet öncesi ve Meşrutiyet döneminde hiciv ve hezl yerini taşlama (tenz) türünden şiirlere bırakmıştır. Bu devirde halkı uyarmak amacıyla siyasî ve içtimâî muhtevalı manzum ve mensur eserler yazılmıştır. Bu tür şiir yazarların öncülüğünü, Nesim-i Şimâl mahlasıyla tanınan Seyyid Eşrefüddîn-i Gilânî yapmıştır. Bu dönemde taşlama tarzı eser verenler arasında Edibü'l-Memâlik Ferâhânî, Mirza Aşki, İrec Mirza, Pervîn-i İ'tisâmî, Melikü's-şuarâ Bahâr ve Ali Ekber-i Dihhudâ'yı anmak gerekir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren dergi ve gazetelerde hiciv türü şiirler görülmeye başlanmıştır. Bu tür şiirlere geniş ölçüde yer veren ilk gazete 1898-1899 yıllarında Tebriz'de yayımlanan *İhtiyâc*'dir. 1907-1908'de yayımlanan haftalık *Sûr-i İsrâfil* dergisinde de hiciv türüne geniş yer verilmiştir. Modern dönemin en başarılı hicivleri Dihhudâ'nın bu dergide yazdığı, daha sonra *Çerend Perend* (Tahran 1330 hş./1951) adı altında toplanan eseridir. İran'ın son büyük hiciv ustası Zebih Bihrûz'un *Mir'âtü's-serâ'ir* adlı eseri, Ubeyd-i Zâkânî'nin geliştirdiği edebî hiciv geleneğinin izlerini taşımaktadır.

Hiciv türünün siyasî niteliğini ve etkisini yitirmeye başladığı Rızâ Şah döneminde *Tevfîk* adlı bir dergi (1921-1927) yayımlanmıştır. Rızâ Şah tahttan ayrılınca Baba Şamâl dönemin en iyi hiciv örneklerini kaleme almıştır. Muhammed Musadık'ın iktidarı devrinde ve sonrasında daha çok sosyal içerik taşıyan hiciv örnekleri 1962'de tekrar çıkmaya başlayan *Tevfîk* dergisinde neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Külliyât-ı 'Ubeyd-i Zâkânî (nşr. Abbâs İk-bâl), Tahran 1332/1953; *Dîvân-ı Hakîm Süzenî-yi Semerkandî* (nşr. Nâsirüddin Şahhüseynî), Tahran 1338/1959, s. 1-28; Browne, *LHP*, II,

242-243; a.mlf., *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân: Ez Firdevst tâ Sa'âdî* (trc. Gulâm Hüseyin-i Sadırîşâr), Tahran 1368/1989, II, 42; Rızâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1341/1962, s. 199-201; R. Levy, *An Introduction to Persian Literature*, New York 1969, s. 147-157; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 1350/1971, II, 36-44; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Sûhan ve Sûhanverân*, Tahran 1350/1971, s. 315-322; Safâ, *Genc-i Sûhan*, I, 90-93; a.mlf., *Edebiyyât*, II, 622-626; III, 86-96, 333; IV, 195-198, 244-252; V/1, s. 628-631; Abdülhüseyin-i Zerrîn-kûb, *Seyrî Der Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1362/1983, s. 50-51; Hüseyin-i Ferîdver, *Der Bâre-i Edebiyyât ve Nak't-i Edebî*, Tahran 1363/1984, II, 679-680; Zeynelâbidîn-i Mu'temen, *Şî'r u Edeb-i Fârsî*, Tahran 1364 hş., s. 307-310; J. Rypka, *Edebiyyât-ı İrân der Zâmân-ı Selçûkıyyân ve Moğolân* (trc. Ya'kûb-i Ajend), Tahran 1364/1985, s. 50-51; a.mlf. v.dğr., *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. Keyhüsrev-i Kişâverzî), Tahran 1370/1991, s. 333; Ehsan Yarshater, *Persian Literature*, Albany 1988, s. 226-248; Hüseyin-i Rezmcü, *Envâ'-ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372/1993, s. 89-99; Sîrûs-i Şemîsâ, *Envâ'-ı Edebî*, Tahran 1373/1994, s. 240-243; Mensûr Restgâr-i Fesâî, *Envâ'-ı Şî'rî Fârsî*, Şîraz 1373/1994, s. 227-258; Bichr Farès, "Hiciv", *İA*, V/1, s. 474-476; A. Bausani, "Hicjâ", *ELP* (İng.), III, 355-356.

A. NACİ TOKMAK

Türk Edebiyatı. a) Divan Edebiyatı. Divan edebiyatında hiciv mizahın sınırları içinde mütalaa edilmiştir. Başlangıçtan beri kesin sınırlarla belirlenememiş olan latife, mutâyebe, mülâfate, hezl, ta'riz, zem, şetm, kadh gibi hepsi birer söz sanatı kabul edilen manzumeler de hicivle derece derece bağlantılıdır. Mizahla ilgili bu tür terim ve kavram kargaşasına açıklık getirmek üzere yapılan bir tasnife göre hiciv sadece yergi karşılığında kullanılıp bunun içerisinde yer alan ta'riz satasma ve taşlamaya, tehzil alay ederek küçük düşürmeye, zem kınamaya, şetm ve kadh da sövmeye karşılık gösterilmiştir (Levend, *TDAY Belleten* [1970], s. 40; Mengi, *JTS*, XX [1996], s. 126). Divan edebiyatında kişi, kurum ve olayların yerildiği hicivler kaside, gazel, kıta, murabba, muhammes gibi nazım şekilleriyle yazılmıştır. Bu tür manzumelere **hicviyye**, hiciv yazarlara **hecâ-gû** veya **heccâv** denilmiştir.

Klasik Türk şiirinde hiciv mücerret (temsilî) ve müşahhas (hakikî) mânada iki açıdan ele alınabilir. Mücerret mânasıyla hiciv, klasik şiirin odağında yer alan aşk ile yakından ilgilidir. Âşık ile rakip arasındaki mücadele tam bir hiciv atmosferinde cereyan eder. Kendini âşık kabul eden şair, sevgilinin diğer âşığı olan rakip hakkında daima olumsuz düşüncelere sahiptir ve her fırsatta onu hicveder. Âşık tarafın-

dan genellikle "adû, a'dâ" (düşman) ve "gayr, ağıyâr" (başkası, yabancılar) gibi isimler altında anılan rakibin hicvedilişinde ona pek çok olumsuz özellikler yakıştırılması klasik şiirin genel karakterlerindedir. Tasavvufî şiirlerde Hak âşığının karşısında mâsivâ, rindâne şiirlerde rindin karşısında zâhid (sofu) âşık-rakip çekişmesini devam ettirir; burada mâsivâ ve zâhid hicvedilir. Ancak daha ziyade gazelerde görülen bu ifadelerin geçtiği manzumeler edebî bir tür olarak hicviye kabul edilmez.

Müşahhas mânasıyla hiciv gerçek kişilere yönelik olup söz konusu kişiyi kötüleme ve küçük düşürme amacıyla yazılır. Bu yönüyle sözlü saldırı demek olan müşahhas hicivde insan onurunu inciten mübalağalı ifadeler ve gerçeklerin ters yüz edilmesi söz konusudur. Bununla birlikte bu tür hicivler sayesinde halk çeşitli dertlerini, sıkıntılarını, öfke ve isyanlarını dile getirmek suretiyle rahatlar. Toplumun reaksiyonlarına uygun olarak birtakım sıkıntılardan akisler taşıyan, yazılmasa da söz halinde ağızdan ağıza dolaşan hicivler, çok defa mazlum halkın zalimden intikam alma arzusunu da tatmin eder.

Klasik Türk şairleri hicviyelerinde genellikle mahlas kullanmamış ve hicivci kimliklerini şair kimliklerinden ayrı tutmaya gayret ederek hicviyelerini divanlarına almamışlardır. Bunun sebepleri arasında hicvin bir küfür sözü gibi algılanması, şairlerin bu tür sözleri kayda değer bulmamaları veya onun getireceği tehlikelerden çekinmeleri sayılabilir. Fakat toplum nazarında düşecekleri kötü duruma, karşılaşacakları tepkiye rağmen hicviyelerini kaydeden, hatta onları bir mecma haline getiren şairler de vardır.

Divan şiirinde hicvin konusu, herkese ve her şeye uyarlanabilecek kalıplaşmış özellikler etrafında yoğunlaşır. Hicvedilecek kişinin, olayın, kurumun yahut toplumun hicve değer olup olmadığına bakılmaz. Şair için şahsî kinler, nefret ve öfkeler, duyulan ıstıraplar ve uğranılan acılar hiciv için yeterli sebeplerdir. Bu durumda aynı hiciv herkes için geçerli olabilir. Nitekim bir heccâvin kızdığı bir kimseyi tehdit ederken söylediği, "Benim tamamlanmış bir hiciv divanım vardır, yalnızca hicvedilecek kişinin adı boş bırakılmıştır, oraya senin adını yazar, rezil ederim" sözü de bunu gösterir.

Hiciv daha çok methin karşılığı olarak görüldüğünden hicviyeler de methiyeler gibi genellikle kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Ancak diğer nazım şekilleriyle ya-

zılan hicviyelere de rastlanır. Klasik Türk şiirinin bilinen ilk hiciv eseri olan Şeyhî'nin *Harnâme*'si mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Fabl özellikleri taşıyan 126 beyitlik bu mesnevide başından geçen bir soygun olayını anlatan Şeyhî, eserin sonunda varını yoğunu kaybettiğini ve padişahın adalet istediğini ifade eder.

Harnâme adını taşıyan diğer bir hiciv eserini de Molla Lutfî yazmıştır. Devlet bürokrasisindeki aksaklıkları ele alan eser "har" (eşek) kelimesinin geçtiği deyim ve tabirlerle teşkil edilmiştir. Sade bir dille çağının sosyal ve kültürel ortamını eleştirerek kişileri ve kurumları hicveden Lutfî'nin *Harnâme*'si dokuz varaklık küçük bir risâledir. Fâtih Sultan Mehmed devri müderrislerinden Mevlânâ Uslu ile (Uslu Şücâ, Şücâuddin İlyas) devrin vezirleri arasında bir münazara şeklinde kurulan eserde yer yer bazı manzum parçalar da bulunmaktadır.

Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si divan edebiyatında sosyal bir eleştiri eseri kabul edilir. Şairin Bağdat'ta kendisine tahsis edilen maaşı alamaması üzerine İstanbul'da bulunan Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye yazdığı bu mektupta devrin taşra bürokrasisi hicvedilmektedir. Nesir olarak kaleme alınan bazı eserlerde ve özellikle tezkirelerde de hiciv parçalarına rastlanmaktadır. Bu tür malzeme en çok Latîfî'nin kaleme aldığı tezkirede bulunur.

Divan edebiyatında hicvin en güzel örneklerinden birini Bağdatlı Rûhî vermiştir. Onun on yedi bentlik "Terķib-i Bend"i, XVI. yüzyıl toplum düzenindeki çarpıklıkların ve taşra yönetimi teşkilâtının her açıdan hicvedildiği bir eserdir. Bu şiir yazıldığı dönemden itibaren pek çok şair tarafından taklit edilmiş ve yüz yıllar boyunca toplum düzenini yeren aynı muhtevada manzumelerin yazılmasına sebep olmuştur.

XVII. yüzyıl hiciv türünün geliştiği bir dönemdir. Bunun bir sebebi toplum yapısında gittikçe artan yozlaşma, diğer sebebi de şiir zevkinin geniş kitleler arasında yaygınlaşmasıdır. Bu yüzyılda yaşayan Güftî, Türk edebiyatı tarihinin tek manzum tezkiresi olan *Teşrifâtü's-suarâ*'sında başta kendisi olmak üzere birçoğu önemli makamlarda bulunan şairleri hicvetmiştir.

Divan şiirinde kişileri hedef alan, gerçek anlamda hiciv tanımına uyan manzumeler bu türün ustası sayılan Nefî ta-